IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING IJTIMOIYLASHUVIDA TARBIYACHINING PEDAGOGIK KOMPETENTLIGI

Rahimjanova Mashhura Rustamjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti, Pedagogika fakulteti, Ta’lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) yo‘nalishi 1-bosqich magistranti
E-mail: rahimjanovamashhura7@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23668874

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotida nogironligi bo‘lgan va alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning ijtimoiylashuvini qo‘llab-quvvatlashda tarbiyachining pedagogik kompetentligi tahlil qilinadi. Nazariy-tahliliy yondashuv asosida inklyuziv muhit, individual pedagogik qo‘llab-quvvatlash, tengdoshlar bilan hamkorlik, oila bilan muloqot va rivojlanishni kuzatishning o‘zaro bog‘liqligi ochib beriladi. Tarbiyachi kompetentligining qadriyatli, bilimga asoslangan, amaliy va refleksiv tarkibiy qismlari ajratilib, kundalik faoliyatda qo‘llash mumkin bo‘lgan tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot yangi empirik tajriba natijalariga emas, mavjud ilmiy-pedagogik qarashlar va manbalarni tahlil qilishga tayanadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, maktabgacha ta’lim, ijtimoiylashuv, pedagogik kompetentlik, individual yondashuv, tengdoshlar hamkorligi, pedagogik refleksiya.

KIRISH

Maktabgacha yosh davrida bolaning muloqotga kirishishi, o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashi, umumiy qoidalarga amal qilishi va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi keyingi ta’lim bosqichlari uchun muhim poydevor yaratadi. Alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun mazkur jarayonning muvaffaqiyati nafaqat individual rivojlanish xususiyatlariga, balki ta’lim muhitining moslashuvchanligi va kattalarning munosabatiga ham bog‘liq. Shuning uchun ijtimoiylashuvni faqat bolaning jamoaga moslashishi sifatida emas, balki jamoaning ham har bir bola ishtiroki uchun sharoit yaratishi sifatida tushunish zarur [3; 5].

Inklyuziv ta’lim sharoitida tarbiyachi bilim beruvchi mutaxassis bilan cheklanmaydi: u muloqotni tashkil etadi, o‘yin jarayonini moslashtiradi, ziddiyatlarning oldini oladi, oilalar bilan hamkorlik qiladi va bolaning kichik yutuqlarini tizimli kuzatadi. Shu bois maqolaning maqsadi alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar ijtimoiylashuvida tarbiyachi pedagogik kompetentligining mazmunini aniqlash va maktabgacha ta’lim amaliyoti uchun asoslangan tavsiyalarni shakllantirishdan iborat. Tadqiqot savoli quyidagicha qo‘yildi: tarbiyachining qaysi kompetensiyalari bolalarning teng huquqli ishtiroki va ijtimoiy aloqalarini qo‘llab-quvvatlashda ustuvor ahamiyat kasb etadi?

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Asosiy material sifatida taqdim etilgan dastlabki maqoladagi tarbiyachining hurmat, sabr-toqat, individual yondashuv, ijobiy rag‘batlantirish va jamoaviy faoliyatga oid mulohazalari olindi. Ular maxsus pedagogika va inklyuziv ta’limga doir manbalarda yoritilgan yondashuvlar bilan qiyosiy talqin qilindi [1–4]. Xalqaro konseptual asos sifatida nogironlikka ta’sir qiluvchi muhit omillarini tushuntiruvchi Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti hisobotidan hamda inklyuziv ta’limning barcha bolalar ishtirokini ta’minlashga qaratilgan tamoyillaridan foydalanildi [5; 6].

Tahlilda mavzuga oid adabiyotlarni mazmuniy o‘rganish, pedagogik tushunchalarni taqqoslash, umumlashtirish va amaliy vaziyatlarni modellashtirish usullari qo‘llanildi. Mezonlar sifatida bolaning faoliyatda ishtiroki, tengdoshlar bilan muloqoti, mustaqil tanlov qilish imkoniyati, psixologik xavfsizligi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

va pedagogning moslashtirish qobiliyati belgilandi. So‘rovnoma, eksperiment yoki kuzatuv ma’lumotlari yig‘ilmagani sababli quyidagi natijalar statistik samaradorlik isboti emas, balki nazariy tahlil asosida taklif etilgan pedagogik modeldir.

NATIJALAR

Tahlil tarbiyachi pedagogik kompetentligini o‘zaro bog‘liq to‘rt tarkibiy qism orqali tavsiflash imkonini berdi. Birinchisi — qadriyatli-etik kompetentlik: bolaning sha’ni va qadr-qimmatini tan olish, kamsituvchi munosabatga yo‘l qo‘ymaslik, yordamni achinish emas, huquq va ehtiyoj asosida tashkil etish. Ikkinchisi — nazariy-metodik kompetentlik: yosh va individual rivojlanish xususiyatlarini bilish, turli kommunikatsiya usullari va moslashtirilgan o‘yinlardan foydalanish. Uchinchisi — kommunikativ-tashkiliy kompetentlik: tengdoshlar o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, ota-onalar va mutaxassislar bilan uzviy aloqa o‘rnatish. To‘rtinchisi — refleksiv-baholash kompetentligi: pedagogik faoliyat natijasini kuzatish, to‘siqlarni aniqlash va yondashuvni qayta ko‘rib chiqish.

Birinchi amaliy yo‘nalish — har bir bola uchun ishtirok imkoniyatini kengaytirishdir. Bunda tarbiyachi mashg‘ulotni yagona topshiriq va yagona tezlikka bog‘lamasdan, bir maqsadga eltuvchi turli faoliyat shakllarini taklif etadi. Masalan, guruhda hikoya tuzish jarayonida bola og‘zaki gapirish, rasm tanlash, imo-ishora yoki yordamchi kommunikatsiya vositasi orqali fikr bildirishi mumkin. Bunday moslashtirish o‘quv maqsadini kamaytirish emas, unga erishish yo‘llarini xilma-xillashtirishdir [2; 3].

Ikkinchi yo‘nalish — ijtimoiy munosabatlarni ongli tashkil etish. Bir guruhda bo‘lishning o‘zi ijtimoiylashuvni kafolatlamaydi. Tarbiyachi juftlikdagi o‘yinlar, kichik guruhli topshiriqlar, navbat kutish, umumiy buyumdan foydalanish va birgalikda qaror qabul qilish vaziyatlarini yaratishi lozim. Bolaning jamoaga qo‘shilishi faqat qatnashish soni bilan emas, balki uning tashabbusi qabul qilinishi, tengdoshlari bilan o‘zaro muloqot qilishi va o‘zini xavfsiz his etishi bilan ham baholanadi.

Uchinchi yo‘nalish — ijobiy qo‘llab-quvvatlash va individual rivojlanishni kuzatish. Rag‘batlantirish bolaning boshqa bolalar bilan solishtirilgan natijasiga emas, avvalgi holatiga nisbatan erishgan o‘sishiga tayanishi kerak. Tarbiyachi bolaning mustaqil murojaat qilishi, sherigi bilan o‘yin boshlashi, yordam so‘rashi yoki vazifani yakunlashidagi o‘zgarishlarni qisqa qaydlar orqali kuzatishi mumkin. Kuzatuv yozuvlari shaxsni yorliqlash uchun emas, navbatdagi pedagogik yordamni belgilash uchun xizmat qiladi.

To‘rtinchi yo‘nalish — oilalar va mutaxassislar bilan hamkorlik. Ota-onalar bolaning qiziqishlari, muloqot uslubi va kundalik qiyinchiliklari haqida muhim ma’lumotga ega. Tarbiyachi ushbu ma’lumotni maxfiylikni saqlagan holda pedagogik rejalashtirishga qo‘shishi, zaruratga ko‘ra psixolog, logoped va boshqa mutaxassislar bilan maslahatlashishi maqsadga muvofiq. Hamkorlik bolaning imkoniyatlarini umumiy baholash va uy hamda ta’lim tashkilotidagi talablarning izchilligini ta’minlashga yordam beradi.

Amaliy qo‘llash uchun quyidagi ketma-ketlik taklif etiladi: dastlab bolaning qiziqishi va ishtirokiga to‘sqinlik qilayotgan omillar aniqlanadi; so‘ng aniq, kuzatiladigan ijtimoiy maqsad belgilanadi; o‘yin, muhit yoki kommunikatsiya vositasi moslashtiriladi; bola va tengdoshlarning o‘zaro aloqasi kuzatiladi; yakunda pedagog, oila va tegishli mutaxassislar ishtirokida qo‘llab-quvvatlash usuli qayta ko‘rib chiqiladi. Bu ketma-ketlik barcha bolalarga bir xil qolipni qo‘llashni emas, ehtiyojga mos qaror qabul qilishni nazarda tutadi.

MUHOKAMA

Taklif etilgan modelning muhim jihati shundaki, u tarbiyachining shaxsiy fazilatlari bilan kasbiy harakatlarini bir-biridan ajratadi. Mehr, sabr va bag‘rikenglik inklyuziv muhit uchun zarur bo‘lsa-da, ular metodik tayyorgarlik, kommunikatsiya vositalarini tanlash va natijalarni baholash ko‘nikmalarining o‘rnini bosa olmaydi. Dastlabki maqolada alohida urg‘u berilgan hurmat, tenglik va ijobiy motivatsiya

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tamoyillari aynan shunday kasbiy kompetensiyalar bilan uyg‘unlashganda amaliy mazmun kasb etadi [1–4].

Nogironlikni faqat bolaning individual cheklanishi bilan izohlash yetarli emas: jismoniy, axborot va munosabatga oid to‘siqlar ham ishtirokni qiyinlashtiradi [5]. Shu sababli tarbiyachi bolani guruh talablariga majburan moslashtirishdan ko‘ra, mashg‘ulotni va muhitni ham o‘zgartirishi kerak. Inklyuziv yondashuvda bolaning faol ishtiroki va tegishlilik hissi asosiy natija sifatida qaraladi [6].

Modelni joriy etishda ayrim cheklovlar mavjud. Katta guruhlar, moslashtirilgan materiallarning yetishmasligi, pedagoglarning maxsus tayyorgarlik darajasidagi farqlar va mutaxassislar bilan hamkorlikning sustligi individual yondashuvni qiyinlashtirishi mumkin. Bunday sharoitda qisqa muddatli amaliy seminarlar, hamkasblararo kuzatuv, metodik maslahat va muntazam refleksiya pedagogning kasbiy o‘sishiga xizmat qilishi mumkin. Biroq mazkur choralarning qaysi biri ko‘proq samara berishini aniqlash uchun kelgusida kuzatuv va tajriba asosidagi alohida tadqiqotlar talab etiladi.

XULOSA

Nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning maktabgacha ta’limdagi ijtimoiylashuvi tarbiyachining qadriyatli-etik, nazariy-metodik, kommunikativ-tashkiliy va refleksiv-baholash kompetensiyalari uyg‘unligiga tayanadi. Hurmat va tenglik bolaning jamoaga tegishlilik hissini mustahkamlash uchun asos bo‘lsa, moslashtirilgan faoliyat va tengdoshlar bilan hamkorlik uning real ishtirokini kengaytirishga qaratiladi.

Amaliy jihatdan tarbiyachilar uchun individual ishtirok maqsadlarini belgilash, o‘yin va kommunikatsiya usullarini moslashtirish, bolaning kichik ijtimoiy yutuqlarini qayd etish, oilalar bilan muntazam muloqot qilish hamda pedagogik qarorlarni davriy qayta ko‘rib chiqish tavsiya etiladi. Ushbu tavsiyalar konseptual xarakterga ega; ularning samaradorligini baholash keyingi empirik tadqiqotlarning vazifasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ismoilov A. Maxsus pedagogika. Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Nazarova D. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda tarbiyachining roli. Pedagogika fanlari jurnali. 2020;12(3):45–52.
3. Hasanov I., Ergashev N. Inklyuziv ta’lim: nazariy va amaliy yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Soliyeva G. Maxsus ehtiyojli bolalar psixologiyasi. Buxoro: Talqin, 2021.
5. World Health Organization, World Bank. World Report on Disability. Geneva: WHO, 2011.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education — All Means All. Paris: UNESCO, 2020.
7. Mamatqulova M. Inklyuziv ta’lim tizimida tarbiyachining o‘rni. Yosh pedagoglar konferensiyasi materiallari. 2017:102–108.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.